

تحولات فکری حوزه‌ی علمیه‌ی قم

(۱۳۵۷-۱۳۰۱)

www.ketab.ir

- سرنشانه: برهانی، مرجان، ۱۳۷۶ - (۱۳۰۱-۱۳۵۷) / تحولات فکری حوزه‌ی علمیه‌ی قم
- عنوان و نام پدیدآور: مؤلفان مرجان برهانی، حجت‌الله علیمحمدی
- مشخصات نشر: تهران: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۴۰۱.
- مشخصات ظاهری: ۳۵۲ ص. ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
- فروست: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۱۹۹؛ تاریخ معاصر ایران؛ ۵۰.
- شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۷۱-۰۵۷-۶ ریال ۱۲۰۰۰۰
- وضعیت فهرست نویسی: فیبا
- یادداشت: ص.ع. به انگلیسی: Marjan Borhani, Hojjatallah Alimohammadi Intellectual developments of the seminary... .
- یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۹۷]-۳۱۵؛ همچنین به صورت زیرنویس نمایه.
- یادداشت: حوزه علمیه قم -- تاریخ Hozeh Elmiyeh Qom-- History
- موضوع: حوزه‌های علمیه -- تاریخ Islamic theological seminaries-- History *
- شناسه افزوده: علیمحمدی، حجت‌الله، ۱۳۵۳-
- شناسه افزوده: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی
- رده‌بندی کنگره: BPV/۴
- رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۰۷۱
- شماره کتابشناسی ملی: ۸۹۰۰۹۶۷
- اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات

عنوان: تحولات فکری حوزه‌ی علمیه‌ی قم (۱۳۰۱-۱۳۵۷)

مولفان: مرجان برهانی، حاجت‌الله علم‌محمدی

نوبت چاپ: اول، تابستان ۱۴۰۱

شمارگان: ۵۰۰ قیمت: ۱۲۰۰۰۰ تومان

حروف‌چینی و لیتوگرافی: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

چاپ و صحافی: چاپخانه مرکز اسناد انقلاب اسلامی

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۷۱-۰۵۷-۶

ISBN: 978-622-271-057-6

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به میدان قدس، روبه‌روی پمپ بنزین اسدی، پلاک ۱۹۵۴،

مرکز اسناد انقلاب اسلامی. صندوق پستی ۱۹۳۹۵/۳۸۹۶ تلفن: ۲۲۲۱۱۱۹۴ تلفکس: ۲۲۲۱۱۱۷۴

www.irdc.ir

فهرست مطالب

مقدمه ۱۳

پیش‌گفتار ۱۷

فصل اول:

سابقه‌ی تأسیس حوزه‌ی علمیه در جهان اسلام ۲۱

پیش‌درآمد ۲۳

گفتار اول: پیشینه‌ی تاریخی ۲۵

گفتار دوم: حوزه‌ی علمیه‌ی ری ۲۹

گفتار سوم: حوزه‌ی علمیه‌ی بغداد ۳۲

گفتار چهارم: حوزه‌ی علمیه‌ی نجف ۳۵

گفتار پنجم: حوزه‌ی علمیه‌ی قم ۳۶

فصل دوم:

تحولات حوزه‌ی علمیه‌ی قم در دوره‌ی شیخ مؤسس ۴۲

گفتار اول: زندگی‌نامه‌ی آیت‌الله العظمی شیخ عبدالکریم حائری

یزدی ۴۵

گفتار دوم: تحولات حوزه در دوره‌ی زعامت شیخ مؤسس ۵۲

۱- تحولات سیاسی ۵۲

- ۱-۱- شیخ مؤسس و احمدشاه قاجار ۵۴
- ۱-۲- شیخ مؤسس و رضاشاه ۵۷
- ۲- تحولات فرهنگی ۶۵
- ۲-۱- آموزش و پرورش ۶۵
- الف: تحصیل و تدریس ۶۵
- ب. آزمون‌گیری از طلاب ۷۱
- ۲-۲- تبلیغ ۷۴
- ۲-۳- تقابل فرهنگی با حکومت ۷۷
- الف. تأسیس دانشکده‌ی معقول و منقول ۷۸
- ب. لباس متحدالشکل و کشف حجاب ۸۰
- ج. نظام آموزشی ۸۷
- ۲-۴- خدمات علمی و تربیت شاگرد ۸۸
۳. تحولات اقتصادی ۹۲
- ۳-۱- نظام مالی حوزه ۹۲
- ۳-۲- اقدامات عمرانی ۹۵

فصل سوم:

- تحولات حوزه‌ی علمیه‌ی قم در دوره‌ی مراجع ثلاث ۱۰۱
- گفتار اول: زندگی‌نامه‌ی مراجع ثلاث ۱۰۶
- ۱- آیت‌الله‌العظمی سید محمدتقی خوانساری ۱۰۶
- ۲- آیت‌الله‌العظمی سید محمد حجت کوه‌کمری ۱۱۰
- ۳- آیت‌الله‌العظمی سید صدرالدین صدر ۱۱۳
- گفتار دوم: تحولات حوزه در دوره‌ی زعامت مراجع ثلاث ۱۱۷

- ۱- تحولات سیاسی ۱۱۷
- ۲- تحولات فرهنگی ۱۲۴
- ۲-۱- آموزش و پرورش ۱۲۴
- ۲-۲- تبلیغ ۱۲۸
- ۲-۳- تقابل فرهنگی با حکومت ۱۳۲
- ۲-۴- خدمات علمی و تربیت شاگردان تحول آفرین ۱۳۴
- ۳- تحولات اقتصادی ۱۴۱
- ۳-۱- سیستم مالی حوزه ۱۴۱
- ۳-۲- اقدامات عمرانی ۱۴۳

فصل چهارم:

تحولات حوزه‌ی علمیه‌ی قم در دوره‌ی آیت‌الله العظمی

بروجردی ۱۴۷

گفتار اول: زندگی‌نامه‌ی آیت‌الله العظمی بروجردی ۱۴۹

گفتار دوم: تحولات حوزه در دوره‌ی زعامت آیت‌الله العظمی

بروجردی ۱۵۲

۱- تحولات سیاسی ۱۵۴

۱-۱- کنش‌های سیاسی آیت‌الله بروجردی پیش از زعامت ۱۵۵

۱-۲- مواضع سیاسی آیت‌الله بروجردی در دوران زعامت ۱۵۸

الف. مواجهه با شاه ۱۵۸

ب. مجلس مؤسسان و دین رسمی کشور ۱۶۱

ج. حق رأی زنان ۱۶۳

د. ملی شدن صنعت نفت ۱۶۴

- ۱۶۶..... هذ فدانیان اسلام
- ۱۷۰..... و. ماجرای اعدام آیت‌الله کاشانی
- ۱۷۱..... ز. ماجرای سید علی‌اکبر برقی
- ۱۷۳..... ح. مسئله‌ی فلسطین
- ۱۷۴..... ط. اصلاحات ارضی
- ۱۷۸..... ۲- تحولات فرهنگی
- ۱۷۹..... ۲-۱- آموزش و پرورش
- ۱۸۲..... الف. تحصیل و تدریس
- ۱۸۸..... ب. آزمون‌گیری از طلاب
- ۱۹۰..... ۲-۲- تبلیغ
- ۱۹۴..... ۲-۳- تقابل فرهنگی با حکومت
- ۱۹۴..... الف. رسم الخط فارسی
- ۱۹۵..... ب. قانون تعلیمات دینی
- ۱۹۵..... ج. رژه‌ی دختران
- ۱۹۷..... د. خانه‌ی زن
- ۱۹۷..... هـ. برخورد با بهائیت
- ۲۰۱..... و. مبارزه با آتش‌پرستی
- ۲۰۳..... ۲-۴- خدمات علمی و تربیت شاگردان تحول‌آفرین
- ۲۰۶..... ۳- تحولات اقتصادی
- ۲۰۶..... ۳-۱- نظام مالی حوزه
- ۲۰۸..... ۳-۲- اقدامات عمرانی

مقدمه

با تأسیس شهر شیعی مذهب قم در اواخر قرن اول هجری، آموزش علوم دینی از همان ابتدا مدنظر عالمان شیعه قرار گرفت. اختصاص مکان‌هایی ویژه به امر تعلیم و تعلم، منجر به تأسیس مراکزی چون مدارس و حوزه‌های علمیه در قم و سایر شهرهای اسلامی شد. مراکز مذکور، حلقه‌ی وصل طالبان علم به حساب می‌آمد. تندباد حوادث سیاسی گاه همه‌ی این مراکز را درمی‌نوردید و با خاک یکسان می‌کرد اما با گذشت امدگرمانی، همت دستداران دانش، بر پایه‌گذاری مراکز جدید قرار می‌گرفت.

طلیعه‌ی قرن چهاردهم برای حوزه‌های علمیه‌ی شیعی، آغاز دوباره‌ی یک تاریخ بود. حضور شیخ عبدالکریم در قم از ابتدای فروردین ۱۳۰۱ هجری شمسی، نقطه‌ی عطفی را در شروع این قرن رقم زد. وی با آینده‌نگری و دوراندیشی تمام، در صدد پی‌افکنی بنیانی مستحکم برآمد که حتی با ظهور توفانگری چون رضاخان نیز توانست استوار بماند و قامت خم نکند. شیخ مؤسس، ضمن تأسیس این مرکز علمی آموزشی، تنظیماتی را در حوزه‌های مختلف آن ایجاد کرد. وی با مدیریت احتیاط‌آمیز خویش توانست حوزه‌ی علمیه‌ی قم را از گزند آسیب‌های سیاسی حکومتی زمانه در امان دارد و آن را برای ادامه‌ی مسیر به دست زعمای پس از خود بسپارد. مراجع ثلاث در

دوران زعامت هشت ساله بر حوزه‌ی قم، هم به صورت فردی و هم در تلاش‌های مشترک، در ارتقای حوزه کوشیدند و مانع از اضمحلال آن شدند، اما مدیریت چندگانه و دخالت‌ها و مانع‌تراشی‌های گاه و بیگاه رژیم پهلوی، مانع از رونق آن شد و در این دوره، تحول مثبتی در حوزه اتفاق نیفتاد. این شبه‌بن‌بست در مدیریت حوزه، همه را چشم به راه حضور مدیری مقتدر و مدبّر کرد.

ورود آیت‌الله بروجردی به قم در سال ۱۳۲۳ نوید رشدی چندبُعدی را در حوزه می‌داد. وی که از محبوبیت و مقبولیت فراوانی در بین عوام و خواص برخوردار بود، توانست بار دیگر حوزه را به جنب‌وجوش و حرکت درآورد و با به‌کارگیری تدابیر گوناگون، آن را در عرصه‌های مختلف متحول کند. حوزه‌ی علمیه در این دوران رشدی متوازن و همه‌جانبه را در حوزه‌های فعالیت خویش طی کرد؛ برنامه‌ریزی، نظم‌دهی و انسجام‌بخشی به آموزش در حوزه‌ی علمیه، ترویج تدریس با شیوه‌های نوین و اثربخش، احیای برخی علوم از جمله علم رجال و علم حدیث، توجه به احکام اجتماعی اسلام و تدریس مباحث قضا و ملحقات آن، احیای حوزه‌های علمیه‌ی شهرستان‌ها و اعزام هیئت‌های علمی برای این منظور، توجه ویژه به امر تبلیغ و اعزام مبلغان عالم و مسلط به علوم روز به داخل و خارج از کشور، همکاری با دانشگاه الازهر و انجام مکاتباتی با شیخ شلتوت برای تقریب مذاهب اسلامی از جمله‌ی این تحولات بود. این مرکز دینی با محوریت زعیم خود، مواجهاتی نیز با رژیم پهلوی داشت؛ از جمله در عدم تغییر رسم الخط فارسی، گنجاندن قانون تعلیمات دینی به جای تعلیمات اجباری، ممانعت از رژه‌ی دختران، مخالفت با تأسیس خانه‌ی زن، مبارزه با آتش‌پرستی و برخورد با بهائیت. نظام مالی حوزه نیز در عصر ایشان از تحول رو به تکاملی برخوردار شد.

حوزه‌ی علمیه در دوران آغاز نهضت تا پیروزی انقلاب اسلامی نیز به پیش گام نهاد. حوزه در این دوران از رهبری واحد به رهبری چندگانه تن داد، اما از تکاپو نیفتاد و در عرصه‌های گوناگون به‌ویژه در مسائل سیاسی بسیار فعال و بانشاط، متحول و متکامل شد. آشتی حوزویان با گزاره‌ی عدم تفکیک دین از سیاست با تلاش‌های فکری و عملی امام خمینی در این دوره فراگیرتر شد. حوزه‌ی علمیه با محوریت زعمایش در این دوره نیز با رژیم پهلوی مواجهات زیادی به‌ویژه در عرصه‌ی سیاسی داشت؛ از جمله در لایحه‌ی انجمن‌های ایالتی و ولایتی، انقلاب سفید شاه و اصلاحات مدنظر وی، واقعه‌ی دوم فروردین فیضیه، جریان ۱۵ خرداد و کاپیتولاسیون. از مهم‌ترین تحولات این دوره، ارائه‌ی نظریه‌ی حکومت اسلامی با محوریت ولی فقیه از جانب زعمای حوزه بود. کادرسازی از میان شاگردان دروس برای ادامه‌ی مسیر و تألیف آثار از جمله ماندگار و بسامان کردن امور مالی و عمرانی حوزه‌ی علمیه از دیگر تحولات قابل ذکر در این دوره است. تفصیل تحولات صورت گرفته در مقاطع چهارگانه‌ی مذکور، همه‌ی آن چیزی است که در اثر پیش رو، مورد پژوهش و واکاوی قرار گرفته است.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی